

УДК 37.016:003-028.31-022.334]:37.091.64-047.44

**СУЧАСНІ КРИТЕРІЇ У СТВОРЕННІ НАВЧАЛЬНОГО ПОСІБНИКА
«ПОДОЛАННЯ ТРУДНОЩІВ ПИСЬМА»
ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ МОВЛЕННЄВИМИ ПОТРЕБАМИ**

Мартинюк З.С.

ORCID ID: [0000-0002-1288-3838](https://orcid.org/0000-0002-1288-3838)

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник відділу логопедії
Інституту спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України,
м. Київ, Україна
[zoriana.prigoda@gmail.com. ua](mailto:zoriana.prigoda@gmail.com)

Анотація. Статтю присвячено створенню навчального посібника на основі психолінгвосенергетичного підходу до подолання труднощів письма, що дає змогу диференційовано з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку молодшого школяра та нейропсихолінгвістичних механізмів їхнього виникнення, підійти до вибору стратегії підтримки дитини з особливими мовленнєвими потребами в освітньому середовищі.

Ключові слова: орфографічна навичка, орфографія, структура орфографічної навички, діти з особливими мовленнєвими порушеннями.

Abstract. The article is devoted to the creation of a teaching manual based on a psycholinguistic-energetic approach to overcoming writing difficulties, which allows for differentiated, taking into account individual characteristics of the development of a younger schoolchild and the neuropsycholinguistic mechanisms of their occurrence to approach the choice of a strategy for supporting a child with special speech needs in the educational environment.

Keywords: spelling skill, spelling, structure of spelling skill, children with specific speech disorders.

Вступ. Орфографічно правильне письмо в сучасному світі є засобом і умовою становлення мовної особистості дитини, її входження в інформаційний і культурний простір, реалізація професійної діяльності в майбутньому. Аналіз діагностичних робіт свідчить про те, що навчання правопису дітей з особливими

мовленнєвими порушеннями, в молодшій школі відбувається завдяки системно-діяльному підходу до корекційно-розвивального навчання, який забезпечує загально професійні компетенції вчителя-логопеда. Традиційно в логопедичній роботі, основний акцент належить суб'єктно-суб'єктивним відносинам між дитиною та логопедом у процесі реалізації яких, застосовують традиційні та інноваційні форми і технології діагностики, профілактики та подолання мовленнєвих порушень. Індивідуальні маршрути розвитку визначають на основі реальної стратегії корекції та попередження вторинних мовленнєвих порушень. Значимість успішного оволодіння орфографією учнями очевидна лише під час оволодіння безпомилковим правописом та знанням українських правил. Однак школярі з дизорфографією на тлі порушення усного мовлення, становлять значну частину труднощів із циклу предметів рідної мови в загальноосвітніх і спеціальних школах. Систематичні, стійкі та численні орфографічні помилки і труднощі в опануванні орфографічними знаннями, вміннями та навичками відзначаються не тільки в початковий період навчання учнями письма, а й у середніх, і в старших класах, що мають тенденцію збільшуватись. Від класу до класу матеріал ускладнюється, а наявні в учнів помилки накопичуються. Окрім засвоєння фонетичних норм письма, учням необхідно запам'ятати ряд орфографічних правил, що беруть участь у здійсненні морфологічного принципу письма.

У зв'язку з цим, пошук оптимальних технологій попередження та корекції правопису а в нашому випадку це дизорфографічні помилки, в учнів з особливими мовленнєвими порушеннями початкових класів є актуальною, теоретично і практично значущою проблемою. Враховуючи вище сказане нами було розроблено розділ до посібника «Подолання труднощів письма» у дітей з особливими мовленнєвими потребами.

Метою статті є висвітлення структури посібника та критерії, які лягли у його створення. Продемонстрована структура орфографічної навички та відповідно до

її складових розроблено завдання для закріплення умінь розв'язувати орфографічні задачі, які сприяють подоланню дизорфографічних помилок.

Методи дослідження. У процесі роботи нами використовувалися спеціальні методи навчання, які лягли в освітній простір корекційно-розвивального освітнього середовища, оволодіння прийомами навчання орфографії.

Текст статті. В основі орфографічної помилки лежить не сформованість орфографічної пильності, що має здатність виділяти орфограму в слові, і є першою складовою орфографічної навички. Зазначений процес розвивається поступово, автоматизується і переходить у навичку. Для того щоб учні оволоділи орфографічною пильністю потрібно, щоб у них були сформовані: фонематичні процеси, практичний морфологічний аналіз, звуковий аналіз, достатній об'єм словникового запасу, уміння доцільно оперувати, як звуковим так і морфологічним складом слова, а також достатньо сформовані системи словотворення і словозміни. Орфографічна пильність являється достатньо складним психологічним утворенням, яке потребує розвитку всіх мовленнєвих систем. Сутність орфографічної пильності полягає в умінні помічати в мовленні різні варіанти звучання однієї і тієї ж фонемі, які входять в склад однієї і тієї ж фонемі. Для того щоб оволодіти орфографічною пильністю потрібно щоб уже в старшому дошкільному віці у дітей були сформовані розумові операції з мовними одиницями а саме: аналіз, порівняння, співставлення, узагальнення.

Першою складовою орфографічної навички є уміння побачити орфограму у слові (тобто, встановлювати різницю у звуковому та графічному складі слова). Успішне оволодіння зазначеним умінням передбачає сформованість уявлення про звукобуквений склад слова та здатність учнів помітити у мовленні різні варіанти звучання фонем, які входять до складу однієї й тієї ж морфеми. Уміння бачити фонетичне чергування тісно пов'язане зі сформованістю слухового аналізатора, а саме: слухового сприйняття, слухової уваги та пам'яті. Провідним аналізатором першої складової орфографічної навички є слуховий. Побачити орфограму

виявити орфографічну пильність, яка є найбільш складним компонентом орфографічної навички.

Наступною структурною складовою навички є вміння визначати тип орфограми. Забезпечення цього вміння відбувається на основі сформованості морфологічного аналізу та достатнього рівня володіння лінгвістичними знаннями про морфемний розподіл слів. Все це дозволить цілеспрямовано, на усвідомленому рівні визначити, пізнавальну ознаку орфограми та пригадати, до якої орфографічної групи вона відносяться. У цей період на провідне місце виходить суцесивний аналіз, формування якого, відповідно до онтогенезу, у 10-12 років виходить на завершальну стадію.

Після того, як визначено тип орфограми, учні пригадують правило і, використовуючи засвоєні на уроках мови теоретичні знання з розділу орфографія, відповідним чином записують слово, тобто розв'язують орфографічну задачу в основі якої лежить орфографічна дія, що виконується за певним алгоритмом. Провідним процесом зазначеного вміння є оперативна пам'ять й зорова увага.

На зазначеному етапі здійснюється актуалізація теоретичних знань і автоматизація орфографічних дій. Цей процес є складним і довготривалим. Таким чином, четвертою складовою орфографічної навички є розв'язання орфографічної задачі. У процесі цього актуалізуються такі розумові дії, як аналіз, синтез, абстрагування тощо. У задіяному процесі основна роль належить мовно-руховому аналізатору.

До останньої складової орфографічної навички входить самоконтроль. Одним із основних структурних компонентів дії самоконтролю, пам'яті, забезпечує операцію порівняння, без якого неможливо здійснити сам акт письма та операцію співставлення. Поступово сформована операція стає автоматизованим засобом виконання складної дії транслювання власної думки у писемній формі.

В період шкільного навчання для учнів з особливими мовленнєвими порушеннями, процес засвоєння орфографічної навички письма ускладнюється

тим, що кожен із школярів має значні мовленнєві недоліки, а також крім недостатнього функціонування мовленнєвого механізму, лексико-граматичне недорозвинення мовлення, а ще й низку психофункціональних відхилень в своєму розвитку (Пригода, 2012).

Орфографічні уміння та навички спираються на сформованість сприймання різної модальності: слухове сприйняття передбачає передачу фонем за допомогою особливих малюнків графем, зорове – бачення орфограми на письмі, кінестетичні відчуття м'язові зусилля органів мовлення і м'язові рухи пальців руки під час письма, а також достатній розвиток різних видів пам'яті: слухової, зорової, мовно-рухової та моторної. В процесі формування орфографічної навички у слуховій пам'яті відбувається передача фонем за допомогою літер. Чітка робота її необхідна при написанні різних видів письмових завдань. Зорова пам'ять виявляє себе в процесі списування. Мовно-рухова набуває провідного характеру у процесі поскладового орфографічного промовляння, в результаті якого закріплюється фонемний склад досліджуваного слова. Моторна пам'ять важливу роль відіграє в багаторазовому записуванні одного і того ж слова учнем. Взаємообумовлена робота усіх аналізаторних систем сприяє опануванню грамотного письма.

Уміння та навички є невід'ємною складовою писемного мовлення. У процесі грамотного письма задіяні різні уміння: графо-моторні, пізнавальні, практичні, теоретичні. Графо-моторні уміння забезпечують оволодіння технічною реалізацією письма правильне відтворення літер, переведення звуків і звукосполучень у букви та буквосполучення, асоціюючи при цьому звуковий, графічний образ слова. У навчальному посібнику продемонстровані завдання на засвоєння та автоматизацію вище засвоєних умінь. Провідного значення набувають пізнавальні вміння, які передбачають сформованість здатності вести пошук, сприймати, запам'ятовувати та опрацьовувати інформацію, що потребує розвитку основних психічних процесів. Упродовж усього шкільного навчання відбувається формування узагальнених прийомів розумової діяльності, що є

однією із основних умов оволодіння морфологічним принципом письма (Мартинюк, 2021).

Однією з складових орфографічної навички виступають мовні знання. Формою в якій ці знання зафіксовані є орфографічне правило, що є складовою частиною письмових норм літературної мови. Для засвоєння орфограми, слід опанувати орфографічне правило. Для того, щоб застосувати правило, учню потрібно сконцентрувати увагу на звуко-буквеному складі слова, що є підґрунтям для розвитку орфографічної пильності. Для учнів особливого значення набувають теоретичні вміння, в основі яких лежить сформованість абстракції, що виявляється у здатності учнів аналізувати, узагальнювати орфографічний матеріал, здійснювати переведення інформації з однієї знакової системи в іншу. Опанування орфографічного вміння плавно переходить у дії з конкретною орфограмою. Зазначений процес передбачає розуміння орфографічної ситуації, що викладено в орфографічному правилі. Такі вміння як: порівняння, співставлення, узагальнення об'єднуються і складають орфографічні дії.

Отже орфографічна навичка спирається на сформованість цілого комплексу знань, умінь і дій, що взаємообумовлені між собою. Тільки за таких умов, учень може застосувати теоретичні знання для пояснення написання. Усвідомлена автоматизація практичних дій призводить до формування навички, яка є заключним етапом засвоєння певного виду діяльності, а саме грамотного письма.

У процесі створення навчального посібника головним завданням було вибрати гідний інструмент навчання, що полегшить роботу вчителя логопеда та зацікавить школярів, дотримуватися академічної доброчесності у процесі подачі завдань. У посібнику основним є створення нової стратегії розвитку школярів у подоланні письма. Адже сучасним учням необхідні кардинально нові підходи до опанування грамотним письмом. Продемонструвати скарбницю знань та критично оцінити будь-який результат допоможуть 10 важливих критеріїв, які лягли в основу створення навчального посібника (Мартинюк, 2018).

1. Відповідність змісту посібника Державному стандарту.

Зміст посібника спрямований на досягнення цілей та завдань. Матеріал поданий згідно віковими нормами учнів а також врахуванням їх особливостей мовленнєвого розвитку. Завдання сприяють досягненню обов'язкових результатів навчання, які входять до загальноосвітньої програми згідно навчальних тем, на закріпленій та автоматизованій основі. Структура посібника включає мовленнєві компетентності та наскрізні уміння.

2. Відповідність змісту посібника очікуваним результатам, визначеним навчальною програмою.

В посібнику представлено авторське бачення щодо послідовності викладу навчального матеріалу та обсягу відведеного часу на закріплення матеріалу.

3. Системність логічність та послідовність викладу навчальної інформації.

Виклад навчального матеріалу є змістовним та системним. Реалізація даного критерію розкриває наступні показники:

- структурування навчального матеріалу здійснено відповідно методично доцільно, послідовно, логічно;

- взаємозв'язок понять, формування єдиної понятійної системи посібника, лаконічність, точність формулювання визначень, їхня наступність і послідовність ведення;

- у посібнику наявні інструкції та приклади щодо виконання завдань, необхідних і достатніх для досягнення очікуваних результатів навчання учнів із різними навчальними можливостями.

4. Науковість змісту, використання загальноприйнятої наукової термінології.

Наукові положення у посібнику збалансовані із складністю та обсягом а викладений теоретичний матеріал зорієнтований на практичне використання. Навчальний матеріал відповідає сучасним науковим концепціям, виклад наукових понять точний і зрозумілий містить в собі однозначність, точність, поступове нарощування кількості та їх взаємозв'язок.

5.Посібник містить самостійну освітню діяльність для учнів.

Посібник є чудовим помічником у побудові власної освітньої траєкторії розвитку учня. Завдання для самостійної роботи містять: діалогічність викладу навчального матеріалу, читабельність сторінок, виокремлення головного і другорядного, чіткість, зрозумілість інструкцій, прослідкований алгоритм дій.

6. Мотивація навчальної діяльності.

Бажання навчатися – найголовніший чинник успішності школярів. Завдання подані з наявністю ситуацій пізнавальної новизни, стимулювання пізнавальних потреб, заохочення та підтримки успіху в навчанні, емоційно-ціннісних переживань, зацікавленості, здивування.

7.Забезпечення диференційованого підходу до навчання.

У посібнику присутнє диференційоване навчання, що є шляхом до системного й послідовного включення різнорівневих завдань, поглиблення знань учнів і надійним путівником.

8.Реалізація інтегративного підходу.

В посібнику зазначений підхід спрямований на формування в учнів цілісної картини світу, системного мислення.

9.Змістовне наповнення посібника згідно віковим особливостям дитини.

Посібник реалізовує зв'язок навчання з реальним життям та практикою згідно з віковими можливостями школярів.

10. Ілюстративний матеріал.

Візуалізація – найпотужніший інструмент для мотивації школярів. У посібнику використана дидактична доцільність та функціональність ілюстрацій, коректність та доступність викладу завдань, спрямованих на роботу з ілюстраціями і їх відповідність програмовій темі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, можна зробити висновок, що навчальний посібник «Подолання труднощів письма» призначений для розвитку навичок правильного письма з опорою на різну

послідовність включення аналізаторних систем (слухової, мовленнєворухової, зорової та ін.), а також їхньої інтегративної діяльності у процесі виконання завдань з огляду на природу виникнення дефіциту функції писемного мовлення.

У посібнику представлено широкий спектр вправ, які сприяють удосконаленню орфографічної компетентності дитини і дають змогу враховувати рівень розвитку дитини та її специфічні потреби. Використання інтерактивних та цікавих прийомів, що передбачені змістом завдань, забезпечує високу мотивацію учнів під час навчання. Водночас посібник містить рекомендації для батьків та фахівців, що охоплюють широкий спектр практичних аспектів роботи з дітьми з труднощами письма.

Посібник допоможе дітям опанувати нові навички та розвинути впевненість у собі, відкриваючи шлях до успішної комунікації та соціальної інтеграції. Упровадження посібника сприятиме наданню логопедичної допомоги на заняттях з корекції мовлення, а також в умовах класного або домашнього простору у процесі опанування орфографічних знань на рівні писемного мовлення з урахуванням функціонально-мовленнєвих труднощів різного походження

Посібник призначений для молодших школярів з труднощами опанування навички письма, вчителів-логопедів спеціальних загальноосвітніх шкіл, вчителів-логопедів логопедичних пунктів системи освіти, вчителів-логопедів та інших фахівців інклюзивних закладів освіти та інклюзивно-ресурсних центрів, педагогічних працівників, студентів і викладачів закладів вищої освіти, батьків.

Література

1. Мартинюк З.С. (2018). Сучасні підходи до розробки навчально-методичного посібника «Психолінгвістичні дидактичні технології діагностики й подолання мовленнєвих порушень у молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення». В.В. Засенко, А.А. Колупаєва (Ред.). Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови (Вип. 14, с. 122–128). Київ: ФОП «Симоненко О.І.»

2. Мартинюк З.С. (2018) Українська мова: підруч. для 4 класу. спец. закл. заг. середньої освіти (F 80) та учнів із F 81, R 48 / Трофименко Л.І., Мартинюк З.С., Грибань Г.В. - К.: Либідь, -192с.
3. Мартинюк З.С. (2021) Моделювання орфографічної компетентності у школярів молодшої ланки навчання з особливими мовленнєвими потребами. Monograph Publishing House of University of Technology, Katowice, № 44.С 482-488
4. Пригода З. С. (2012) Методика діагностики порушень писемного мовлення у школярів 5-6 класів із ТПМ. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: наук.-метод. зб. [за ред. В. В. Засенка, А. А. Колупаєвої]. – К. : Педагогічна думка,. – С. 118–122.